

I. Előzmények

A Schütz művészetével foglalkozó szakirodalom magyar nyelvű kínálata meglehetősen csekély, Várnai Péter rövid monográfiájára és lexikon-szócikkekre korlátozódik. A téma iránt komolyabban érdeklődők leginkább német és angol nyelven olvashatnak. Nem játszunk, nem énekeljük, így nem ismerjük Schütz muzsikáját. A zeneszerző életműve a zenetörténet egy különleges időszakában, a korabarokban születik és annak sarokpontjaként értelmezhető. Elsősorban a német zene, de az európai műzene életében is alapvető és megkerülhetetlen Schütz művészte. Témaválasztásunkat ezek mellett mégis muzsikájának lelkisége indokolja. A zeneszerző a 17. század lelki-szellemi éhségét prédikátorként, zenéjének prófétai erejével csillapította. Kompozíciói ma is ezt a szolgálatot végzik.

II. Kutatási módszerek

Schütz művei közül motettái kerültek figyelmünk előterébe. Vizsgálódásunk tárgyát a zeneszerző egy kötete, az 1648-ból származó *Geistliche Chormusik* képezte. Kutatásunkat az analízis módszerével végeztük. Célunk az volt, hogy a motettákban kimutassuk azokat a zenei kifejezési eszközöket, melyek a szöveg jelentését tolmácsolják. Továbbá kísérletet tettünk arra, hogy Schütz kompozícióiban feltárjuk a korabeli zenetudomány által definiált és a gyakorlatban általánosan használt zenei eszközök egyéni alkalmazását. Kutatásunk módszerének kialakításában Georg Toussaint és Walter Simon Huber munkáiból merítettünk segítséget.

III. A disszertáció felépítése

Schütz motettáinak elemzését szükségesnek láttuk a kor ideológiai, történelmi-politikai háttérének rövid áttekintésével előkészíteni (I. fejezet). A zeneszerző a zenetörténet egy forrongó időszakában alkotott, melynek intenzív útkeresésben döntő szerepet vállalt. Életútjának szellemi történései alapvetően meghatározták tevékenységét. Erőt és feladatot merített a reformáció forradalmi lendületéből, szellemi tőkét a humanizmus gondolataiból. E kettő találkozási pontjának közös célkitűzése – a szöveg központi helyre állítása – művészetének fő ismérve lett. Igehirdetői szerepvállalását az egyházban jelentkező lelki szükségletek is sürgették. Feladatainak végzését a 30 éves háború (1618-1648) borzalmai tették különösen nehézé.

Az életmű háttérében álló körülmények leírása után a korabeli zenetudomány álláspontját mutattuk be (II. fejezet). Az affektus-elmélet újjáéledésének eredményeként a retorika tudománya is újra virágzásnak indult és egyes alakzatai a zene területén is megjelentek. Az 1600-as években a zenei-retorikai figurák egész szótárával rendelkeztek a zeneszerzők. A zenei-retorikai figurák jelentőségéről 20. századi zenetudomány eltérő véleményeket formál. Ezek rövid említése is szerepel dolgozatunkban.

A következő fejezetek (III-IV) a *Geistliche Chormusik* keletkezésének körülményeit ismertetik. A drezdai választófejedelmi udvar Schütz hosszan tartó szolgálatának helye. Az uralkodó kezdeti művészetpártolása, majd a háború következtében megromló körülmények befolyásolták Schütz alkotásait. Az általunk vizsgált motettagyűjtemény a pusztítás végét jelentő békekötés évében született meg.

Schütz szolgálati körülményeinek leírása után röviden ismertettük a kötet felépítését, szövegválasztásának koncepcióját, a motetták ünnepkörökkel való kapcsolatát, valamint a gyűjtemény ajánlását.

Schütz a *Geistliche Chormusik* előszavában meghatározta a kötet megírásának célját és a motetták rendeltetését. Pályatársait, akik az Itáliából érkező basso continuo feletti concertato stílust részesítették előnyben, a kontrapunktika művészetének megbecsülésére bízta. Kompozíciói az ellenpont szabályszerűségeit mutatják be. Dolgozatunk itt Caccini álláspontjára utal, aki szerint az ellenpont nem alkalmas a szöveg érzelmekkel teli kifejezésére. Caccini állítását maga Schütz cáfolja motettáinak magas fokú, intenzív szöveg megjelenítésével. Dolgozatunk célja ennek bizonyítása. Ugyanebben a fejezetben (V.) röviden kitérünk Christoph Bernhard *Tractatus compositionis augmentatus* című elméleti munkájára, mely – egyes kutatók szerint – Schütz zeneszerzésének leírását adja.

Disszertációnk fő részét Schütz motettáinak elemző bemutatása képezi, melyet két szempontrendszer alapján végeztünk. Az elemzés mindkét koncepciója Schütz hitbeli érintettségéből és magas szintű teológiai műveltségéből indult ki. A dolgozat VI. 1. fejezetében megpróbáltuk bizonyítani, hogy Schütz szövegértelmezése nem filológiai, hanem hermeneutikai alapokon nyugszik, azaz a szavak szó szerinti jelentésén túl a teológiai többlettartalom feltárását célozza. Ebben fontos szerepet játszanak egyes retorikai alakzatok, melyeket Schütz gyakran és alkotói egyéniségére jellemző módon használ. Elemzésünk során a motetták alapszövegét zárt egységként kezelve, azok összefüggéseiből indultunk ki, így a kontextus függvényében emelhetjük ki a Schütz által hangsúlyozott üzeneteket. A retorikai figurák használatának értelmezését az alakzatok rövid definíciójával segítettük.

Elemzésünk második módszere Schütz dallamalkotását vetette vizsgálat alá. Alapelgondolásunk, miszerint a zeneszerző szövegkifejezési szándéka muzsikájának minden alkotóelemét átjárja, a melodika területén különösen jól kimutatható. Az elemzés koncepciójának alapelemeit W. S. Huber kutatásai tartalmazzák, melynek eredményeivel néhány ponton vitatkoztunk. Statisztikai adatokkal alátámasztott megállapításait – miszerint a motívumok hatféle alapiránya bizonyos jelentéscsoportokkal következetesen kapcsolódnak össze – helyenként általánosítónak, ezért szűkösnek éreztük. Kutatási módszere mégis figyelemre méltó szempontokat tartalmaz.

IV. Megállapítások

A disszertáció egyik alapvető kérdésfeltevése, hogy a *Geistliche Chormusik* motettáiban megvalósuló kompozíciós rend, a kontrapunktika szabályainak fegyelmező ereje negatívan befolyásolja-e a kifejezés mértékét, gátolja-e a szöveg megjelenítését. A szigorú ellenpont és a szövegben rejlő érzelmi és értelmi tartalmak ábrázolása közti ellentmondás Schütz korának egyik sarkalatos kérdése. V. 1. fejezetünkben a problémát Caccini *Le Nuove musiche* (1602) című gyűjteményének bevezető szövegéből és Schütz kötetének előszavából vett idézetek szembeállításával illusztráltuk. Schütz motettáinak elemzése során meggyőződhetünk arról, hogy a mesterségbeli tudás meggyőző jelenléte és a szavak mögött rejtő mély tartalmak emelkedett kifejezése együtt jellemzik

vokális kompozícióit. Adott esetekben a kontrapunktikus szerkesztés önmagában válik egy jelentésháttér kifejezőjévé. (*A leben wir dem Herren* [az Úrnak élünk] szövegrész kettős ellenponttal való megkomponálása érzékletes képét adja az élet árnyoldalainak és halál utáni jutalmának.)

Az előszóban említett kontrapunktikus szabályok és a kifejezésben használt zenei-retorikai eszközök között is párhuzamokat fedezhetünk fel. Mindkét „tudomány” eszköztárában jelen vannak az imitáció különböző fajtái. Schütz a hangzaskép kialakítását, és ezen belül a kétkórusos technikát *modulatio vocum*nak nevezi, a zenei-retorika *anaploke* néven említi.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy Schütz számára nem a két stílus (kontrapunktika és szólisztikus modor) közti éles, minőségbeli különbségtétel fontos. Sokkal nagyobb hangsúlyt helyez a stílustisztaságra. Előszavában mind az egyik, mind a másik modorban komponáló kiemelkedő pályatársait klasszikusnak és követésre méltónak mondja. A különböző stílusok szétválasztásának elvét a kontrapunktikus szabályok felsorolásában is megemlíti (*differentia Styli in arte Musica diversi*)

Célunk – a disszertáció címében megjelenő fogalmak közül – a kifejezés eszközeinek megragadása volt. A motetták vizsgálata során arra is kerestük a választ, hogy melyek Schütz zenéjének legjellemzőbb szöveg megjelenítő eszközei. Elemzésünk – a közel másfélszáz zenei-retorikai figura közül – tíz, Schütz által gyakran használt alakra koncentrált (*noema, mimesis, anaploke, auxesis, anabasis, kathabasis, climax, hypotyposis, pathopoeia, antitheton*). Ezek közül az *antitheton* jelenségét kell kiemelnünk, mely Schütz kórusművészetének karakterisztikus kontraszthatásait eredményezi. A zenei-retorikai figurák Schütz kompozícióiban egyaránt szolgálják a mű felékesítését és a legmélyebb teológiai-hermeneutikai tartalmak képszerű, közérthető és egyúttal lélekkel teljes kifejezését.

A motetták elemzése során gondolati súlypontok rajzolódtak ki előttünk. Az idősödő és a szenvedést közelebről ismerő Schütz három tématerületre a többinél nagyobb hangsúlyt helyez. A lelkiismeretesen végzett munka, a szolgálat, a szorgalom képei minden alkalommal erőteljes kiemelést kapnak (3, 8, 13). Az ígéretekben, próféciákban való feltétel nélküli bizakodás (1, 2, 3, 10, 14, 20, 27) és az örök honba való elköltözés utáni vágyakozás (6, 11, 19, 20, 22, 23, 25) egymással szorosan összefüggő érzései fűtik át a kötetet. Mégis, ez utóbbi békességét és bizonyosságát érezzük Schütz bizonyágtétele legbelső és legfontosabb gondolatának.

V. Bibliográfia

Ahlgrimm, Isolde, „Retorika a barokk zenében”, ford. Zák Ferenc, *Musica* 1968/nov.-dec., 493-97

Albrecht, Hans, „Humanismus und Musik” in *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Friedrich Blume (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1979-1991) 6, 895-918

A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyház énekeskönyve, 9. kiadás (Budapest: Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1997)

Arisztotelész, *Poetica*, ford. Sarkady János (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1997)

Biblia, ford. A Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi

Bibliafordító Szakbizottsága (Budapest: Kálvin Kiadó, 1993)

Blankenburg, Walter, „Kirchenlied und Kirchenmusik als Gegengewicht zur Predigt” (1964) in *Kirche und Musik* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979) 32-42

Brodde, Otto, *Heinrich Schütz – Weg und Werk* (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1979)

Buelow, George J., „Rhetoric and music” in *The new Grove Dictionary of Music and Musicians*, Stanley Sadie (London: Macmillan, 1980) 15, 793-802

Dahlhaus, Carl, „Cribrum Siferticum – Der Streit Scacchi und Siefert” in *Norddeutsche und nordeuropäische Musik*, C. Dahlhaus – W. Wiora (Kieler Schriften zur Musikwissenschaft) 16, Kassel: 1965

Caccini, Giulio, „Le nuove musiche – Előszó”, ford. Lax Éva, *Magyar zene*, szerk. Székely András, 2003/4, 469-486

Csomasz Tóth, Kálmán, *A református gyülekezeti éneklés* („Református Egyházi Könyvtár”) XXV., szerk. Budai Gergely, Budapest: 1950

Czeglédy Sándor, *Liturgia*, („Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének Tanulmányi füzetei”) 8, Debrecen: 1996

Eggebrecht, Hans Heinrich, *Heinrich Schütz - Musicus poeticus* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1959)

Einstein, Alfred, *Heinrich Schütz* (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1928)

Eppstein, Hans, *Heinrich Schütz* (Neuhausen - Stuttgart: Hänssler - Verlag, 1975)

Friedenthal, Richard, *Luther élete és kora*, 2. kiadás (Budapest: Gondolat Kiadó, 1977)

Georgoades, Thrasybulos, *Musik und Sprache*, 2. kiadás (Berlin: 1974)

Gudewill, Kurt, „Schütz, Heinrich” in *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Frierich Blume (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1979-1991) 12, 202-221

Harnoncourt, Nicolaus, *A beszédszerű zene*, ford. Péteri Judit (Budapest: Editio Musica, 1988)

McGrath, Alistair, *Bevezetés a keresztyén teológiába*, ford. Zsengellér József (Budapest: Osiris Kiadó, 1995)

Heinrich Schütz, *Geistliche Chormusik – 1648* („Neue Ausgabe sämtlicher Werke”, B5) Internationalen Heinrich Schütz-Gesellschaft (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1965)

Huber, Walter Simon, *Motivsymbolik bei Heinrich Schütz* (Basel: Bärenreiter-Verlag, 1961)

Luther, Martin, *Asztali beszélgetések*, szerk. és ford. Márton László (Budapest: Helikon Kiadó, 1983)

Moser, Hans Joachim, *Heinrich Schütz - Sein Leben und Werk* (Kassel: 1954)

Müller-Blattau, Joseph, *Die Kompositionslehre Heinrich Schützens in der Fassung seines Schüllers Christoph Bernhard*, 3. kiadás (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1999)

Müller, E. H., *Heinrich Schütz – Gesammelte Briefe und Schriften* (Regensburg: 1931)

Palisca, Claude, *Barokk zene* (Budapest: Zeneműkiadó, 1976)

Piersig, Johannes, *Das Weltbild des Heinrich Schütz*, Dissz. (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1949)

Platón „Állam” ford. Szabó Miklós, in *Platón összes művei*, 2. kötet, (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984)

Schmidt, Eberhard, *Der Gottesdienst am kurfürstliche Hofe zu Dresden - Ein Beitrag zu liturgischen Traditionsgeschichte von Johann Walter bis zum Heinrich Schütz* (Berlin: 1961)

Schmitz, Arnold, „Musikalisch-rhetorische Figuren” in *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Frierich Blume (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1979-1991) 4, 176-183

Segesváry, Lajos, *Az egyháztörténelem alapvonalai* („A Debreceni Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei”) szerk. Csohány János (Debrecen: 1992)

Serauky, Walter, „Affektenlehre” in *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Friedrich Blume (Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1979-1991) 1, 113-121

Szent Biblia, ford. Károli Gáspár (Budapest: Magyar Biblia-Tanács, 1990)

Tóth-Kása István – Tökéczi László, szerk., *Egyháztörténet a kezdetektől 1711-ig*, (Budapest: Magyarországi Református Egyház Köznevelési és Közoktatási Intézete, 1997)

Toussaint, Georg, *Die Anwendung der musikalisch-retorischen Figuren in den Werken von Heinrich Schütz*, Dissz. (Mainz: 1949)

Várnai, Péter, *Heinrich Schütz*, („Kis zenei könyvtár”) 8 (Budapest: Gondolat, 1959)

Wilson-Dickson, Andrew, *Fejezetek a kereszténység zenéjéből*, ford. Vandulek Márta, Reviczky Béla, Veres István (Budapest: Gemini Budapest Kiadó, 1998)

Pernye, András, *Fél évezred fényében – Írások a zenéről*, szerk. Breuer János (Budapest: Gondolat Kiadó, 1988)

Várnai, Péter, *Oratóriumok könyve*, 2. kiadás (Budapest: Zeneműkiadó, 1983)

Darvas, Gábor, *A totem-zenétől a hegedűversenyig – A zene története 1700-ig* (Budapest: Zeneműkiadó, 1977)

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

Doktori iskola (7.6 Zeneművészet)

BEIDEKNÉ KOVÁCS ADRIENN

REND ÉS KIFEJEZÉS HEINRICH SCHÜTZ

GEISTLICHE CHORMUSIK CÍMŰ MOTETTAGYŰJTEMÉNYÉBEN

c. doktori értekezés tézisei

TÉMAVEZETŐ: PÁRKAI ISTVÁN

2007

